

Maciejewska, Iwona

Warmia na mapie urodzin ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego do 1795 roku

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2, 201-214

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Iwona Maciejewska

WARMIA NA MAPIE URODZIN LUDZI LITERATURY POLSKIEGO KRĘGU KULTUROWEGO DO 1795 ROKU*

Warmia – kraina historyczna dla polskiej kultury szczególnie, obszar, który stał się terenem działań twórczych wielu wybitnych jednostek¹. To tutaj rodziły się często genialne pomysły, powstawały dzieła wiekopomne. Tutaj przebywali, pracowali i tworzyli ludzie ważni i zasłużeni dla kultury polskiej, w tym literackiej². Byli wśród nich tacy twórcy, jak Jan Dantyszek (1485–1548) – pierwszy Polak uwieńczony wawrzynem poetyckim; Stanisław Hozjusz (1504–1579) – humanista, teolog-polemista, pisarz łaciński, wydawca; Marcin Kromer (1512–1589), „jeden z najcelniejszych dziejopisów i statystów polskich XVI wieku”³, a ponadto, autor katechizmu polskiego dla diecezjan warmińskich, pism politycznych, traktatów teologicznych, polemicznych, muzycznych, łacińskich wierszy humanistycznych, tłumacz utworów klasycznych; Szymon Rudnicki (1552–1621) – autor ksiąg liturgicznych, wydawca warmińskich statutów synodalnych; Andrzej Chryzostom Załuski (1648–1711) – kaznodzieja, pisarz polski i łaciński, tłumacz z języka francuskiego na polski; Stefan Jan Wydźga (ok. 1610–1685) – twórca wierszowanej *Elogii biskupów warmińskich*; Krzysztof Andrzej Jan Szembek (1680–1740) – pisarz teologiczny, autor polskich kazań; Ignacy

* Uściślenia wymagają określenia zawarte w tytule. Termin „ludzie literatury” stanowi odpowiednik francuskiego *l’homme de la littérature*, którego brakuje w języku polskim. Tutaj odnosi się on do twórców życia literackiego, a nie tylko literatury pięknej, oprócz nich zostali bowiem uwzględnieni kronikarze, kaznodzieje, mówcy, polemici polityczni i religijni, autorzy prac naukowych, podręczników, bibliografowie, drukarze, wydawcy i inni – w zależności od epoki. Szerzej zagadnienie to rozwinęłam w rozprawie doktorskiej pt. *Rola i miejsce regionów w piśmiennictwie Polski przedrozbiorowej na podstawie geografii urodzin i pochodzenia społecznego ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego* (Uniwersytet Gdański 2005).

„Polski krąg kulturowy” – również szerzej o tym w wymienionej pracy. Por. też Z. Zielonka, *Geografia życia literackiego polskiego kręgu kulturowego na Śląsku*, Słupsk 1994; J. Kęcińska, *Geografia życia literackiego na Pomorzu Nadwiślańskim 1772–1920. Polski i kaszubski krąg kulturowy*, Gdańsk–Słupsk 2003. Zgodnie z przyjętymi kryteriami nie utożsamiam twórców polskiego kręgu kulturowego z ich przynależnością narodową (stąd tak wiele osób o niemieckich nazwiskach), a nawet często językiem wypowiedzi. O ich uwzględnieniu w prowadzonych tu rozważaniach decyduje jedynie wkład w budowanie kultury polskiej, działalność na polu literatury i szerzej – piśmiennictwa, nauki, szkolnictwa, a także religijnym i ogólnokulturalnym.

¹ *Dziedzictwo Warmii. Literatura i piśmiennictwo*, red. S. Achremczyk, K. Orłowska-Wojczulanis, Olsztyn 2006; M. Borzyszkowski, *Ludzie nauki w średniowiecznej Warmii*, Studia Warmińskie, (1992) 1996, t. 29, ss. 13–31.

² Informacje o ludziach literatury podaję na podstawie: T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. I–II, Olsztyn 1984–1988; idem, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, Warszawa 1983; *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. I–V, Warszawa 2000–2004; *Polski Słownik Biograficzny*, t. I–XLVI, z. 188, Kraków–Wrocław 1935–2009; *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. I–II, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa 1984–1985.

³ Z. Gloger, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1900 (reprint: Kraków 1985), s. 162.

Krasicki (1735–1801)⁴ – „książę poetów polskich”, ojciec powieści obyczajowej, publicysta, komediopisarz, tłumacz, encyklopedysta. Ziemia ta była też miejscem badań i dociekań naukowych Mikołaja Kopernika (1473–1543)⁵, a przede wszystkim miejscem powstania (przeważającej części) „rewolucyjnego” dzieła *De revolutionibus orbium coelestium Libri VI*, które zapewniło autorowi wieczną sławę.

Wszyscy ci wybitni ludzie pochodzili jednak spoza Warmii, chociaż wielu z nich właśnie tutaj dożyło swych dni i znalazło miejsce wiecznego spoczynku. Im głównie przypisuje się budowanie na tej ziemi prężnych ośrodków życia kulturalnego i naukowego⁶. Ale nie brakowało też ludzi zasłużonych dla polskiego piśmiennictwa, którzy na świat przyszli właśnie tutaj – na Warmii. I chociaż ich późniejsze losy nie zawsze były z nią związane, wydobywamy ich ku pamięci, budując mapę geografii urodzin ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego.

Mimo iż Warmia padła ofiarą pruskiego zaborcy już podczas pierwszego rozbioru w 1772 r.⁷, przedstawiamy tu osoby urodzone do 1795 r. – do upadku Rzeczypospolitej (Obojga Narodów). A ponieważ wzięty pod uwagę czas – od urodzenia się tu pierwszego znanego z nazwiska pisarza⁸ do utraty przez Polskę niepodległości – jest bardzo długi, pomocne okazało się podzielenie go na krótsze odcinki – pięćdziesięcioletnie. Pozwoliło to na dokładne zbadanie przebiegu procesu urodzin ludzi literatury, uniemożliwiając jednocześnie przeoczenie zjawisk dla niego istotnych. W badaniach geograficzno-literackich, a do takich należy zaliczyć prowadzone tu analizy, konieczne jest wskazanie miejsc, w tym wypadku miast i wsi, w których przyszli na świat ludzie parający się pisarstwem i związani z Polską życiem, pracą, twórczością, bez względu na ich narodowość czy język, jakim się posługiwali⁹. Miejsca zatem odgrywają tu zasadniczą rolę, dlatego też znalazły się w obszarze zainteresowań autorki.

Analizując proces urodzin ludzi literatury rodem z Warmii, można wyodrębnić cztery wyraźnie rysujące się fazy.

Pierwszą fazę należałoby określić jako początek budowania się rodzimego środowiska pisarskiego. Trwała ona do końca XV w. Znamienne jest, że wszyscy urodzeni w tym czasie twórcy, a było ich sześć, przyszli na świat w miastach, wszyscy też legitymowali się pochodzeniem mieszczańskim.

Pierwszym znanym z nazwiska człowiekiem literatury polskiego kręgu kulturowego był pochodzący z Reszla (albo Lidzbarka Warmińskiego) Jan Plastwich (ok. 1400 – po 1464) – autor prac o tematyce historycznej i prawniczej. Braniewo (Brunsbęrga) było świadkiem narodzin późniejsze-

⁴ A. Szorc, *Ignacy Krasicki na Warmii 1766–1772. Przekazy źródłowe*, cz. 1–2, Olsztyn 2002; K. Stasiewicz, *Ignacy Krasicki – „książę poetów”*, Studia Warmińskie, 1992, t. 22–23, ss. 197–207.

⁵ J. Sikorski, *Mikołaj Kopernik na Warmii. Chronologia życia i działalności*, Olsztyn 1968 (przedruk w: *Kopernik na Warmii. Życie i działalność publiczna. Działalność naukowa. Środowisko. Kalendarium*, Olsztyn 1973, ss. 427–520).

⁶ T. Borawska, *Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika*, Toruń 1996; Z. Nowak, *Kultura umysłowa Prus Królewskich w czasach Mikołaja Kopernika*, Toruń 1972; idem, *Czynniki kulturotwórcze w Prusach Królewskich doby Odrodzenia. Determinanty procesów kulturowych w Prusach Królewskich*, w: *Z dziejów życia literackiego w Polsce XVI i XVII wieku*, red. H. Dziechcińska, Wrocław 1980, ss. 39–69.

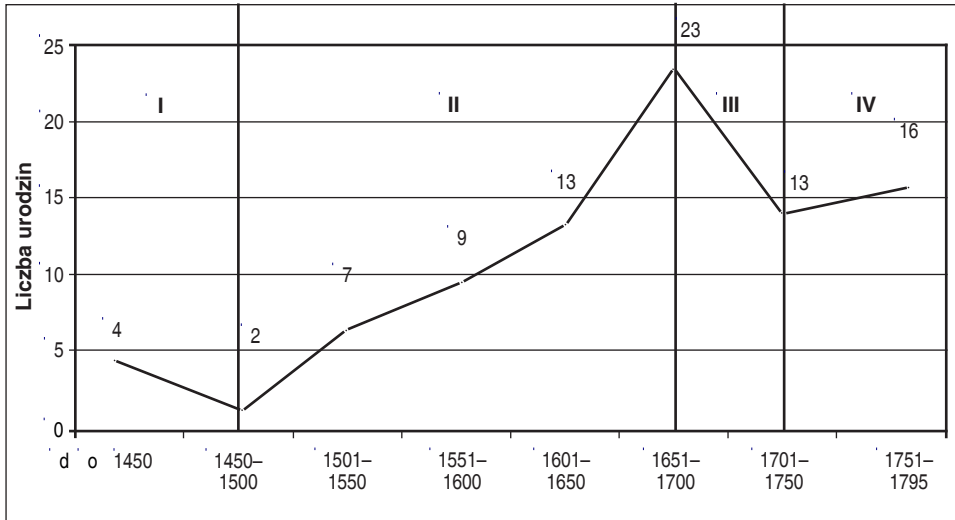
⁷ S. Achremczyk, *Historia Warmii i Mazur. Od pradziejów do 1945 roku*, Olsztyn 1992.

⁸ Wprawdzie przedstawiona tu geografia urodzin obejmuje tylko osoby znane z nazwiska, wiemy przecież, co należałoby mocno podkreślić, że udział w budowaniu życia literackiego polskiego kręgu kulturowego brali także nieznanymi nam dziś twórcy pochodzący z Warmii.

⁹ Podkreślić należy, że w przeszłości na omawianym obszarze „ogół wykształcony, zarówno polski, jak i niemiecki” – o czym pisze Tadeusz Oracki w przedmowie do *Słownika biograficznego Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej*, t. I, s. VII – „posługiwał się obydwoma językami”. Nie można też zapominać o wszechobecnej, zwłaszcza w kręgach kościelnych, łacinie.

go pisarza łacińskiego Tomasza Wenera (ok. 1430–1489)¹⁰; Lidzbark (Heilsberg) – Jana Hohlgemutha (zm. ok. 1496), pisarza teologiczno-filozoficznego, zaś dzisiejsze Barczewo (Wartembork) – Baltazara Stockfisch (ok. 1450–1521), który w pamięci potomnych zapisał się jako współredaktor *Memoriale domini Lucae* oraz autor inwentarza dokumentów kapituły warmińskiej.

Dynamika urodzin pisarzy warmińskich

Źródło: obliczenia własne.

W drugiej połowie stulecia grupę pisarzy pochodzących z Warmii powiększyli: urodzony w Dobrym Mieście Paweł Deusterwald (ok. 1470–1538), humanista, który prowadził pamiętnik kurii biskupiej, oraz wywodzący się (prawdopodobnie) z Jezioran (Zyborck) autor *Ratio oeconomiae episcopalis Warmiensis* – Paweł Snopek (po 1480–1554).

A pamiętać należy, że nie był to okres sprzyjający polskiemu środowisku pisarskiemu. Warmia znajdowała się w granicach państwa krzyżackiego. Utworzone w 1243 r. formalnie niezależne dominium warmińskie¹¹ – władztwo terytorialne biskupów i kapituły warmińskiej, w rzeczywistości było jednak politycznie uzależnione od Zakonu. Powtarzające się w XIV i XV w. konflikty między biskupami a Krzyżakami doprowadziły do uznania przez szlachtę i miasta warmińskie zwierzchnictwa Polski – przystąpienie do Związku Pruskiego (1454)¹². Ostateczne złączenie Warmii z Polską nastąpiło jednak dopiero po zawarciu w Toruniu w 1466 r. pokoju kończącego wojnę trzydziestoletnią. Wtedy też Warmia weszła¹³ w skład Prus Królewskich. W ich granicach znalazły się też Pomorze Gdańskie i ziemia chełmińska.

¹⁰ J. Wojtkowski, *Kustosz warmiński – Tomasz Werner z Braniewa (†1498) i jego księgozbiór*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1961, 3, s. 355, 375.

¹¹ A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990; B. Leśnodorski, *Dominium warmińskie (1243–1569)*, Poznań 1949; S. Achremczyk, op. cit., ss. 62–67.

¹² Braniewo i Reszel przystąpiły do Związku Pruskiego w 1440 r.

¹³ Warmia w dalszym ciągu podlegała miejscowym biskupom (biskupie dominium warmińskie), zachowując znaczną niezależność, mimo że od 1512 r. o nominacji biskupa warmińskiego decydował król polski.

Przejście pod władzę polską rozpoczęło najlepszy okres warmińskich dziejów. Wtedy też nastąpił dynamiczny rozwój regionu – kwitło rzemiosło, handel, rolnictwo. Rosnący dobrobyt wpływał na podnoszenie poziomu życia mieszkańców i sprzyjał zachodzącym procesom demograficznym. Następowało też zacieśnianie związków polsko-warmińskich. Przyczyniła się do tego m.in. wojna z Krzyżakami 1519–1521 oraz napływ osadników z Polski, głównie z ziemi chełmińskiej i Mazowsza, którzy osiedlali się w południowej części regionu. Zygmunt Gloger zauważył: „Ludność Warmii musiała być przeważnie polską, a nawet w południowej połowie stanowiła wyłącznie element mazurski, skoro biskupi polecali proboszczom odmawiać po polsku: Ojciec nasz, Zdrowaś Maryo, Wierzę i spowiedź powszechną”¹⁴. Osadnicy polscy zasiedlali zatem okolice Olsztyna i Barczewa, Biskupca i Jezioran, jednocześnie rozszerzając polskie wpływy kulturowe¹⁵.

Wszystkie te wydarzenia wpłynęły na przebieg drugiej fazy analizowanego procesu, która charakteryzowała się systematycznym wzrostem liczby urodzin pisarskich. W ciągu dwustu lat, które objęła, na świat przyszło pięćdziesięciu ludzi pióra. W pierwszej połowie XVI w. – siedmiu (co oznaczało trzykrotny wzrost w stosunku do okresu wcześniejszego); w kolejnym półwieczu – dziewięciu (wzrost o 28,6%); w pierwszej połowie XVII stulecia na świat przyszło już trzynastu przyszłych pisarzy (wzrost o 44,4%), a w ciągu następnego pięćdziesięciolecia – aż dwudziestu trzech (wzrost o 76,9%). Był to czas najbardziej urodzajny dla środowiska warmińskiego. Narodziny tej najliczniejszej w dziejach Warmii grupy osób, które w przyszłości miały sięgnąć po pióro, oznaczały zasilenie środowiska pisarskiego dziesięcioma twórcami.

Po tym jakże dynamicznym wzroście liczby urodzin pisarzy nastąpił równie gwałtowny regres omawianego procesu. W pierwszej połowie XVIII w. urodziło się trzynaście interesujących nas osób, co oznaczało zmniejszenie się ich liczby urodzin o 43,5% (trzecia faza).

W dziejach Warmii, podobnie jak i całej Rzeczypospolitej, był to okres bardzo bolesnych doświadczeń. Lata wojny północnej 1700–1721 przyniosły ogromne spustoszenie. „Wieloletnie działania wojenne, przemarsze wojsk, grabieże, gwałty, kontrybucje zniszczyły do gruntu liczne miasta i wsie. Stan klęski pogłębiały nieszczęścia elementarne, które nasiliły się w początkach XVIII w., występując niemal co roku (susze, powodzie, grady, pożary, plagi szarańczy, zarazy)”¹⁶. Przyczyniło się to do upadku dobrze funkcjonujących do tej pory warmińskich centrów kulturalnych, które traciły swoje dotychczasowe znaczenie.

Ostatnia – czwarta faza objęła lata 1751–1795. W tym czasie nastąpił nieznaczny wzrost liczby urodzin przyszłych pisarzy rodem z Warmii. Swoją pierwszy krzyk wydało ich wówczas szesnastu, czyli o 23,1% więcej niż we wcześniejszym półwieczu.

Najwięcej z nich urodziło się w miastach, czemu z pewnością sprzyjało wiele różnorodnych czynników, m.in.: ich zaludnienie, warunki bytowo-ekonomiczne mieszkańców, a przede wszystkim kontakt (możliwość obcowania) z kulturą. Właśnie o wysoki poziom kultury dbali przede wszystkim kolejni biskupi, a także kanonicy warmińscy. Swoje rezydencje zamieniali w ośrodki nauki i sztuki. Zapraszali licznych artystów, uczonych i ludzi pióra, dając się poznać jako znaw-

¹⁴ Z. Gloger, op. cit., s. 162.

¹⁵ T. Oracki, *Warmia*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. II, s. 545.

¹⁶ M. Bogucka, *Dzieje kultury polskiej do 1918 roku*, Wrocław 1991, s. 219; por. A. Szorc, *Losy biskupstwa warmińskiego w dobie wojny północnej (1700–1711)*, Studia Warmińskie, 1965, t. 2, ss. 65–93; J. A. Gierowski, *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712–1715*, Wrocław 1953, ss. 9–16; idem, *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763)*, Kraków 2001, ss. 291–292; *Atlas historii Polski 520 tys. p.n.e. – 2003*, red. J. Pyzik, M. Szulc, Warszawa 2003, s. 113; E. Cieślak, *Powojenne załamanie gospodarcze – pierwsze przejawy ożywienia gospodarczego w połowie XVIII wieku*, w: *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, red. G. Labuda, cz. II: *Pomorze Wschodnie w latach 1657–1815*, Poznań 1984, ss. 74–82; S. Achremczyk, op. cit., ss. 85–90.

cy i miłośnicy piękna, a także troskliwi mecenas. Nierzadko sami również tworzyli, znajdując na Warmii sprzyjające ku temu warunki.

Bardzo ważną okazała się też sieć funkcjonujących tu szkół i ich poziom¹⁷. To właśnie szkoły zaszczepiały uczniom zainteresowania literaturą, one też stawały się miejscem podejmowania pierwszych literackich wyzwań.

Pamiętać jednak należy, że w dziejach Warmii nie brakowało czynników utrudniających (czasami wręcz uniemożliwiających) uprawianie twórczości pisarskiej, wpływających negatywnie na procesy demograficzne, co w konsekwencji pociągało za sobą zmniejszenie liczby urodzin ludzi sięgających po pióro. Wprawdzie wielki pisarz może tworzyć niezależnie od uwarunkowań zewnętrznych, jednakże środowiska twórcze, ludzie pióra okazjonalnego i utylitarne są ściśle związane z „infrastrukturą” kulturalną i sytuacją zewnętrzną. Do czynników niesprzyjających kształtowaniu się środowisk kulturalnych zaliczyć należy przede wszystkim wojny toczące się na ziemi warmińskiej, zniszczenia powodowane oblężeniami i okupowaniem warmińskich miast przez wojska krzyżackie, polskie, szwedzkie, brandenburskie, saskie i rosyjskie. Właśnie miasta, m.in. ze względu na zwartą zabudowę, były dotkliwie niszczone przez liczne pożary. Ulegały też wyludnieniu w czasie szalejących zaraz (np. w latach: 1349, 1572, 1588, 1620, 1638, 1709–1710). Mimo to były one miejscem narodzin najliczniejszej grupy ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego.

Spośród dwunastu ówczesnych miast warmińskich¹⁸ tylko Bisztynek nie pojawił się na mapie urodzin ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego w badanym okresie. W pozostałych miastach na świat przyszło pięćdziesięciu jeden pisarzy, czyli aż 58,6% wszystkich urodzonych na Warmii¹⁹.

Tabela 1

Miejsca urodzin pisarzy i ich pochodzenie społeczne

Miejsce urodzenia	Pochodzenie społeczne	do 1450	1451–1500	1501–1550	1551–1600	1601–1650	1651–1700	1701–1750	1751–1795	Razem
Miasto	szlacheckie					2	3	1		6
	nieszlacheckie	4	2	5	4	6	9	7	7	44
	nieznane								1	1
Wieś	szlacheckie			1	1	1	2	2	1	8
	nieszlacheckie				1				3	4
	nieznane						2	1		3
Miejsca bliżej nieznane	szlacheckie			1		1	3	1	1	7
	nieszlacheckie				3	3	2	1	2	11
	nieznane						2		1	3
Razem	szlacheckie			2	1	4	8	4	2	21
	nieszlacheckie	4	2	5	8	9	11	8	12	59
	nieznane						4	1	2	7
Ogółem		4	2	7	9	13	23	13	16	87

Źródło: obliczenia własne.

¹⁷ M. Borzyszkowski, *Szkoły diecezji warmińskiej w okresie od XIII do połowy XVI wieku*, Studia Warmińskie, 1965, t. 2, ss. 31–63; T. Borawska, op. cit., ss. 50–78.

¹⁸ J. Kielbik, *Miasta warmińskie w latach 1466–1772. Samorząd, społeczeństwo, gospodarka*, Olsztyn 2007; M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.

¹⁹ W miastach przyszła na świat ponad połowa, tj. 50,7% (1561 osób), spośród wszystkich 3077 ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego urodzonych do 1795 r. we wszystkich regionach Rzeczypospolitej i za granicą; na wsiach – 33,3% (1026 osób), a miejsca urodzenia pozostałych 15,9% (490 osób) nie są znane. (Dane zebrane przez autorkę w rozprawie pt. *Rola i miejsce regionów w piśmiennictwie Polski przedrozbiorowej*).

Z analizy procesu urodzin pisarzy rodem z Warmii wylania się bardzo wyraźna zależność między ich miejscem urodzenia (miastem i wsią) a pochodzeniem społecznym. Zdecydowana większość, bo aż 86,3% (44 osoby) wszystkich ludzi pióra urodzonych w miastach pochodziła z rodzin nieszlacheckich, głównie mieszczańskich, podczas gdy wśród urodzonych na wsiach dominowali pisarze pochodzenia szlacheckiego – 53,3% (8 osób). Wśród pisarzy, których miejsc urodzenia nie udało się dokładnie wskazać, ponad połowa – 52,4% (11 osób) to potomkowie rodzin nieszlacheckich, 33,3% (7 osób) – szlacheckich. Pochodzenie społeczne pozostałych trzech osób nie jest znane.

Bez trudu można też zauważyć, że pisarze pochodzenia nieszlacheckiego na świat przychodzili w miastach już od początku XV stulecia, na wsi zaś pierwszy z nich urodził się w Cegłowie pod koniec XVI w. Był nim chłopski syn – Tomasz Klage (ok. 1598–1664), pisarz o bardzo bogatym dorobku, autor m.in. łacińskich dramatów (*Cursus gloriae... sive Jason fabula*), rozpraw polemicznych (*Anticyrae Pruteno-Praedicanticae...*), utworów panegirycznych (*Bellaria academica...*), historycznych (*Sarmatia sive de originibus et antiquitatibus primorum in Sarmatia Europea...*), który w pracy *Historia Lindensis oder kurtzer Inhalt Clagii Tractats* (wydanej też w języku polskim: *Opisanie miejsca Święta Lipa czyli Święta Lipka nazwanego*) zamieścił informacje o polskości Warmii.

Pozostałych trzech pisarzy-nieszlachciców z warmińskich wsi spotykamy dopiero w drugiej połowie XVIII stulecia: urodzonego w rodzinie chłopskiej w Stygajnach Michała Foxa (1758–1809), autora *Diariusza z Heilsberga z lat 1790–1792*, w którym przedstawił codzienne życie na dworze biskupim; pochodzącego z Barczewka Mateusza Grunenberga (1787–1863), syna nauczyciela i organisty, autora i wydawcę polskich podręczników, tłumacza, folklorystę, bibliofila, pierwszego na Warmii zbieracza polskich pieśni religijnych i świeckich, wreszcie Franciszka Liedera (1791–1867) z Biesowa – pamiętnikarza i autora podręczników, również syna organisty i nauczyciela.

W odróżnieniu od wspomnianych autorów-nieszlachciców zasilał środowisko pisarskie już od początków XV w., na pierwszego pisarza o szlacheckim rodowodzie trzeba było czekać do drugiej dekady XVI w., kiedy to w warmińskiej wsi Woryty urodził się Samson von Worein (ok. 1515–1586), twórca *Directorium divini officii* dla Warmii, który brał również udział w opracowaniu ksiąg liturgicznych dla diecezji warmińskiej (agenda, brewiarz i mszał). On to otworzył dwudziestojednoosobową grupę warmińskich pisarzy legitymujących się szlacheckimi herbami.

Budując mapę urodzin ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego, można wskazać miejsca, które okazały się bardziej „żyźne” (pod względem liczby urodzin pisarzy) od innych. Do takich miejsc należy zaliczyć Reszel, w którym na świat przyszło najwięcej – dwunastu przyszłych pisarzy, co stanowi 13,8% badanych (87) i aż 23,5% wszystkich urodzonych w warmińskich miastach (51). Po dziewięciu urodziło się w Braniewie i Lidzbarku, po pięciu – w Dobrym Mieście i w Jezioranach. W pozostałych miastach swój pierwszy krzyk wydało mniej przyszłych pisarzy: w Barczewie – czterech, Pieniężnie (Melzak) – trzech, Biskupcu, Fromborku, Olsztynie i Orneckie – po jednym.

Tabela 2

Miejsca najliczniejszych urodzin ludzi literatury

Miejscowość ^a	do 1450	1451–1500	1501–1550	1551–1600	1601–1650	1651–1700	1701–1750	1751–1795	Razem
Reszel	1		1		1	4	2	3	12
Braniewo	1			3	2	1		2	9
Lidzbark	1		2		3	1	2		9
Dobre Miasto		1	1				2		5
Jeziorany		1		1		2		1	5

^a Uwzględniono miejscowości, w których urodziło się pięciu i więcej przyszłych pisarzy.

Źródło: obliczenia własne.

Jak widać, najliczniejsze urodziny przyszłych pisarzy miały miejsce – posługując się klasyfikacją Marii Boguckiej – w miastach dużych²⁰. Do takich należały zarówno Braniewo, Reszel, jak i Lidzbark²¹.

Reszel. Jego mieszkańcy cieszyli się dobrobytem w XV i XVI w., ale największy rozkwit miasta nastąpił w okresie baroku. Pracowały tu liczne warsztaty malarskie, rzeźbiarskie i złotnicze, kwitło rzemiosło i handel zbożem. Rozwój ekonomiczno-społeczny miasta hamowały, podobnie jak i w innych miastach, wojny ze Szwedami. W latach 1654 i 1710 znalazło się ono w rękach nieprzyjaciela. Mieszkańcy nie uchronili się także przed szalejącymi zarazami, które powodowały dotkliwie wyludnienie.

W XVII stuleciu Reszel stał się też ważnym ośrodkiem szkolnictwa. To tutaj jezuita, w zabudowaniach klasztornych pozostałych po zakonie augustianów, w 1632 r. utworzył kolegium. Działo ono do 1780 r. Kształcili się w nim katolicy i protestanci. Jego mury opuściło prawie sześć tysięcy absolwentów, a wśród nich wielu późniejszych ludzi pióra, również tych urodzonych na Warmii. Kolegium posiadało zasobną bibliotekę, poważnie zasiloną (1728) przez naukowy księgozbiór urodzonego w Jezioranach katolickiego księdza Wilhelma Lamkowskiego (1662–1735). Szkoła cieszyła się też życzliwą opieką króla Jana Kazimierza, który dla jej uczniów utworzył fundusz stypendialny²².

Lata dynamicznego rozwoju miasta pokrywają się z okresem rosnącej liczby urodzin pisarskich. W pierwszej połowie XVII w. na świat przyszedł zaledwie jeden pisarz (po bezowocnym wcześniejszym półwieczu), ale już w następnym pięćdziesięcioleciu przyszłych pisarzy urodziło się czterokrotnie więcej. Kolejne stulecie również przyniosło narodziny pięciu ludzi pióra: dwóch w pierwszej połowie, w drugiej – trzech.

Największe warmińskie miasto – Braniewo²³ swoją dobrą sytuację ekonomiczną zawdzięczało m.in. położeniu na szlaku wodnym i przy drodze lądowej z Gdańska do Królewca. Jego mieszkańcy bogacili się na handlu i rzemiośle oraz przemyśle stoczniovym. Od końca XIII w. rozwijał się tu ważny port bałtycki – jedyne miejsce wywozu ziemiopłodów Warmii i znacznej części Prus, powiązany z wieloma ośrodkami handlu Europy Zachodniej²⁴. Już w połowie XIV w. miasto należało do Hanzy. Tutaj znajdowała się też pierwsza siedziba biskupów warmińskich.

Jednak historia nie obchodziła się z miastem łaskawie. Było ono wielokrotnie dotkliwie niszczone w czasie oblężeń i okupacji, m.in. w czasie wojny trzynastoletniej, w czasie wojny polsko-krzyżackiej na początku XVI w. – przejściowo zajęte przez wojska zakonne. Podczas wojny polsko-szwedzkiej w latach 1626–1635 znajdowało się w rękach Gustawa Adolfa. W tym też czasie (1626) został wywieziony do Uppsali, wraz z katalogami, bogaty księgozbiór jezuicki, „ufun-

²⁰ M. Bogucka, H. Samsonowicz, op. cit., s. 116, 373.

²¹ Według klasyfikacji M. Boguckiej to miasta II kategorii. Por. J. Kielbik, op. cit.; *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. II, red. S. Andrzejewski i in., Wrocław 1967.

²² A. Rzempoluch, *Przewodnik po zabytkach sztuki dawnych Prus Wschodnich*, Olsztyn 1993.

²³ Braniewo znajdowało się w grupie wielkich miast pruskich obok Głównego Miasta Gdańska, Starego Miasta Torunia, Starego Miasta Elbląga i Chełmna. W XVI w. liczyło zapewne ok. 5–6 tys. mieszkańców, podczas gdy zaludnienie pozostałych warmińskich miast wynosiło od 1500 do 2500 mieszkańców – M. Bogucka, H. Samsonowicz, op. cit., s. 301, 374. Według spisu z 1772 r. miasto liczyło 4249 (Stare Miasto – 2871, Nowe Miasto – 1378) mieszkańców – J. Kielbik, op. cit., s. 75, za: A. Kolberg, *Zur Verfassung Ermlands beim Uebergang unter die preußische Herrschaft in J. 1772*, ZGAE, 1894, Bd. 10, s. 665. Por. S. Achremczyk, A. Szorc, *Braniewo*, Olsztyn 1995; *Miasta polskie w tysiącleciu*, s. 114.

²⁴ Całkowity upadek portu nastąpił w 1772 r., ale już od XV w. miasto miało „trudności z utrzymaniem toru wodnego przez Mierzęję i Zalew”, a w XVI w. nastąpiło ostateczne zamulenie Głębi Bałgijskiej – *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, seria nowa, t. II, z. 1, *Województwo elbląskie: Braniewo, Frombork, Orneta i okolice*, oprac. aut. M. Arsyziński, M. Kutner, red. nac. J. Z. Łoziński, B. Wolff-Łozińska, Warszawa 1980, ss. 9–10.

dowany przez kanonika kapituły warmińskiej Tomasza Wenera (zm. 1498 r.)²⁵, liczący ponad 1300 dzieł, m.in. liczne inkunabuły, cenne rękopisy jezuickie, jak i kilka książek będących wcześniej własnością Mikołaja Kopernika²⁶. Wraz z biblioteką kolegium Szwedzi zrabowali książki z biblioteki seminarium duchownego i seminarium papieskiego²⁷.

W latach 1655–1663 Braniewo zajęte było przez elektora Fryderyka Wilhelma, w 1703 r. – przez wojska szwedzkie, w 1713 r. – saskie, w latach 1734–1736 – rosyjskie²⁸.

Jakby na przekór tym burzliwym dziejom, na mapie Warmii Braniewo zdobyło pozycję szczególną. Począwszy od XVI stulecia było ważnym centrum szkolnictwa, rzutującym na rozwój kultury całej krainy. Było to zasługą ogromnej aktywności (nie tylko na polu walki z reformacją) biskupa Stanisława Hozjusza²⁹. Sprowadził on do miasta jezuitów, którzy w 1565 r. założyli tu pierwsze w Polsce kolegium jezuickie, tzw. Collegium Hosianum, a przy nim teatr³⁰. W szkole kształciła się nie tylko młodzież warmińska, ale również przybywająca tu po naukę z odległych stron. Tenże biskup zorganizował również pierwsze na ziemiach polskich seminarium duchowne (1567), z czasem (1641) kształcące na poziomie akademickim. W 1578 r. miasto wzbogaciło się jeszcze o papieskie seminarium misyjne, przygotowujące alumnów z krajów Europy północnej objętych reformacją³¹. Dzięki tym instytucjom Braniewo zyskało zaszczytne miano Aten Pruskich³². Działała tu także oficyna drukarska (1589–1773)³³, która pracowała głównie na potrzeby diecezji warmińskiej i świeżo powstałych placówek naukowo-wychowawczych. Pośród wydanych przez nią dzieł odnaleźć można wiele pozycji w języku polskim.

Wraz ze zdobywaniem przez Braniewo rangi warmińskiego centrum nauki, w mieście rodziło się coraz więcej ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego. Najbardziej urodzajna okazała się druga połowa XVI w., kiedy to urodziło się ich trzech, i pierwsza połowa następnego stulecia, gdy na świat przyszło ich dwóch. W ciągu następnego półwiecza urodził się tylko jeden przyszły pisarz, szlachcic z pochodzenia – Jan Marcin Stössel (1655–1726), miłośnik historii, twórca kroniki kościołów w Krośnie i Głotowie. Na kolejne narodziny przyszłego pisarza trzeba było czekać ponad sto lat, aż do roku 1761, kiedy to na świat przyszedł Ignacy Alojzy Laws (zm. 1842), autor prac łacińskich dotyczących prawa kanonicznego i historii Kościoła. Ostatni w badanym okresie pisarz z Braniewa urodził się już w czasach, gdy miasto znajdowało się pod zaborem pruskim, był

²⁵ *Miasta polskie w tysiącleciu*, s. 114.

²⁶ L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, Toruń 1971.

²⁷ J. Trypućko, *Próba rekonstrukcji biblioteki kolegium jezuickiego w Braniewie, wywiezionej w 1626 r. do Szwecji*, w: *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*, red. S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1975, ss. 207–220; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, red. L. Grzebień, Kraków 2004, ss. 63–66.

²⁸ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, s. 10.

²⁹ *Kardynał Stanisław Hozjusz (1504–1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie*, red. S. Achremczyk, J. Guzowski, J. Jezierski, Olsztyn 2005; K. R. Prokop, *Kardynał Stanisław Hozjusz*, Kraków 2008.

³⁰ Teatr szkolny funkcjonował od początków działalności kolegium. Już od 1569 r., oprócz tradycyjnych dialogów, deklamacji, procesji, występów z okazji uroczystości kościelnych oraz szkolnych, wystawiał również dramaty religijne. Czynnym był do kasaty zakonu – *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, ss. 63–66.

³¹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, s. 10.

³² T. Oracki, *Braniewo*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. I, ss. 101–102.

³³ Drukarnię prowadzili kolejno: J. Saxo (1589–1592), J. Schönfels (1598–1626), K. Weingärtner (1636–1658), P. Freimuth (1660–1663), H. Schultz i wdowa (1663–1683), P. Rosenbüchler (1681 albo 1688–1696). W 1697 r. oficynę nabyli jezuita i przenieśli do kolegium – K. Korotajowa. *Oficyna braniewska 1589–1773*, Olsztyn 1964; *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. IV: *Pomorze*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław 1962, ss. 48–49; *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, s. 331; E. Cieślak, *Kultura i ideologia Prus Królewskich*, w: *Historia Pomorza*, t. II, cz. II, s. 288, 291, 293, 297–298.

nam syn kupca – Franciszek Antoni Woelke (1788–1862), językoznawca, filolog klasyczny, twórca m.in. *Słownika łacińsko-grecko-polskiego*.

Lidzbark na kulturalnej mapie Warmii zajmował miejsce szczególne³⁴. Zawdzięczał to kolejnym biskupom warmińskim, którzy od 1350 r. mieli tutaj swoją rezydencję. Jan Dantyszek uczynił z niej centrum kulturalne regionu. Powiększył znajdującą się tu bibliotekę³⁵, założył galerię obrazów, zaczął gromadzić mapy i globusy. Tutaj, spod pióra biskupa Stefana Jana Wydźgi, wyszedł, oprócz wspomnianej już *Elogi*, także zbiór źródeł historycznych *Monumenta Ecclesiae Varmiensis*; Andrzej Chryzostom Załuski gromadził materiały do trzytomowej edycji *Epistolae historio-familiares* (wydanej w Brunsberdze w latach 1709–1711). Tutaj wreszcie Adam Stanisław Grabowski odnalazł kroniki Galla Anonima i Wincentego Kadłubka (tzw. rękopis heilsberski z 1426 r.), które później wydał pt. *V. Kadlubko et M. Gallus, scriptores Historiae Poloniae – ex manuscriptis editi*. W biskupim dworze Ignacy Krasicki pisał m.in. komedie dla teatru dworskiego. Wzbogacał księgozbiór, zbiory obrazów i rycin (około 34 tys.), gromadził numizmaty. Otaczał się intelektualistami, artystami i ludźmi pióra. Sekretarzami księcia biskupa byli wspomniany już bibliotekarz, ksiądz Michał Fox (ze wsi Stygajny) oraz urodzony w Barczewie poeta, również ksiądz – Joachim Otto Zygmunt Kalnassy (1741 albo 1742–1802), który większość swego życia związał z Warmią. Był on proboszczem w Kwiecewie i Lamkowie, w Lubominie i Lidzbarku, kanonikiem warmińskim, prałatem i kustoszem katedralnym we Fromborku. Tam też znalazł miejsce wiecznego spoczynku. O jego więzi z rodzinną ziemią i miejscową ludnością świadczą przełożone na język polski, specjalnie dla niej, *Przygotowania pożyteczne do pobożnego życia i szczęśliwej śmierci św. Franciszka Salezego*³⁶.

Wprawdzie Lidzbark (a właściwie mieszcząca się tam siedziba biskupów) stał się miejscem wielu poczynań kulturalnych, działań twórczych, świadkiem powstawania i odkrywania ważnych dla kultury polskiej dzieł, nie wpłynęło to jednak na szczególnie liczne urodziny interesujących nas pisarzy. (Jest to zrozumiałe, biorąc pod uwagę, że było to przede wszystkim miejsce, *otium*, działań i inicjatyw kulturalnych duchowieństwa związanego z biskupstwem). Do ostatecznego upadku Polski w 1795 r. swój pierwszy krzyk wydało ich tam dziewięciu. Wszyscy pochodzili z rodzin mieszczańskich. Początkowo ich narodziny były bardzo nieregularne: do 1450 – jeden, po półwiecznej przerwie – dwóch. Dopiero po kolejnej półwiecznej przerwie, która przypada na drugą połowę XVI w., zaobserwować można systematyczne (trwające półtora stulecia) zasilanie w przyszłych twórców lidzbarskiego środowiska pisarskiego. W latach 1601–1650 na świat przyszło ich trzech – najwięcej w dziejach miasta. W kolejnym półwieczu urodził się zaledwie jeden, a w pierwszej połowie XVIII w. – dwóch. Właśnie ci dwaj: Piotr Laschki (1728 – po 1790), autor łacińskich wykładów *Institutiones metaphysicae* i *Phisica generalis* oraz Andrzej (Jędrzej) Pohl (1742–1820) – kaznodzieja, piszący po polsku i po łacinie, autor około trzydziestu książek, w tym podręczników teologii i polemik religijnych, wydawca *Katechizmu moralnego*, *Institutiones theologiae do-*

³⁴ *Historia Lidzbarka Warmińskiego*, red. K. Mikulski, E. Borodij, t. I, Lidzbark Warmiński 2008; M. Biskup, *Lidzbark Warmiński w życiu Mikołaja Kopernika*, w: *Kopernik na Warmii*, ss. 57–68.

³⁵ E. Potkowski (*Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984, s. 207) pisze: „Niebawna zestaw książek miała zapewne też biblioteka biskupów warmińskich, znajdująca się w ich rezydencji na zamku w Lidzbarku (Heilsbergu). Znane są nadto księgozbiory kanoników warmińskich i kleru katedralnego, jak kustosza Tomasza Wernera, syna burmistrza z Braniewa, wikarego i kaznodziei Mikołaja Velana, kanonika i kaznodziei katedralnego Augustyna Dirsaw (z Tczewa), po którym zachował się ciekawy kodeks z rzadkimi w tej części Europy pismami filozoficzno-przyrodniczymi Rajmunda Lullusa. Zaś kanonik warmiński i proboszcz w Heilsbergu (Lidzbarku), Arnold Coster de Venrade, miał również ciekawy zestaw książek w swojej bibliotece”.

³⁶ T. Oracki, *Lidzbark Warmiński*, w: *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. I, s. 567.

gmaticae et moralis ad usum seminariorum, byli ostatnimi ludźmi literatury polskiego kręgu kulturowego urodzonymi w Lidzbarku.

Jeżiorany zawsze należały do najmniejszych³⁷ warmińskich miast (według Marii Boguckiej – IV kategorii). I chociaż nie mieściły się tutaj żadne instytucje o tak wielkim znaczeniu dla życia kulturalnego, jak wspomniane wyżej, były miejscem, w którym przychodziły na świat jednostki wybitne. One również uprawiały twórczość piśmienniczą, dbały o rozwój kultury w regionie, utrzymywały kontakty kulturalne ze światłymi ludźmi swoich czasów. Do takich osób bez wątpienia należał, związany przez całe swoje życie z Warmią, Paweł Snopek, wielki miłośnik książek, który swoją bogatą bibliotekę zapisał kolegiacie w Dobrym Mieście.

Na kolejnego człowieka pióra rodem z Jeżioran trzeba było czekać bez mała sto lat. W 1572 r. urodził się syn szewca, Jan Leo (zm. 1635), który opracował pierwszą kronikę warmińską w duchu propolskim pt. *Historia Prussiae*.

W drugiej połowie XVII w. urodzili się dwaj (najwięcej w dziejach miasta) pisarze: Jan Chryzostom Rogalli (1668–1724), autor łacińskiej relacji o śmierci biskupa Andrzeja Chryzostoma Żaluskiego pt. *Littera fidei relationis obitus – – Andreae Chrysostomi in Żaluskae Żaluski, Episcopi Varmiensi*, i spokrewniony z nim Józef Rogalli (1685–1765), który spisał dzieje kościołów w Kielcach i Iłży, prawdopodobnie również autor łacińskich wierszy.

Ostatnie, piąte, pisarskie urodziny w Jeżioranach w omawianym okresie miały miejsce już w czasach zaboru pruskiego – w 1783 r., w roku jednego z największych pożarów miasta. Wtedy to w niemieckiej rodzinie mieszczańskiej przyszedł na świat Józef Ambroży Geritz (zm. 1867), autor polskich listów pasterskich, który szczególną wagę przywiązywał do wydawania książek właśnie w języku polskim.

Również pięciu ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego wydało Dobre Miasto³⁸. Zdawać by się mogło, że miasto będące ośrodkiem handlu i rzemiosła, a więc stosunkowo zasobne, miasto, w którym mieściła się siedziba kolegiaty katedralnej z cenną biblioteką i funkcjonowała utworzona przez kanoników szkoła parafialna, może stać się miejscem przyjaznym ludziom kultury czy literatury. I z pewnością by tak było, gdyby nie wydarzenia zmuszające mieszkańców do walki o przetrwanie, oddalające, wobec trosk bytowo-ekonomiczno-historycznych, staranie o kulturę. Wystarczy przypomnieć lata 1519–1521, kiedy to podczas wojny polsko-krzyżackiej Dobre Miasto było okupowane przez wojska wielkiego mistrza Albrechta Hohenzollerna (obrabowały skarbiec kolegiaty) czy trwającą w latach 1626–1629 okupację wojsk szwedzkich Gustawa Adolfa, które doszczętnie zniszczyły miasto. Wtedy też (1627) Szwedzi zrabowali znakomity księgozbiór kapituły.

Nie można się zatem dziwić, że, podobnie jak w przypadku pozostałych miast warmińskich, tak i tam narodziny pisarzy nie były procesem systematycznym ani nazbyt urodzajnym. Pierwsze z nich miały miejsce w drugiej połowie XIV w., kolejne – Erdmanna Tolgsdorfa (zm. 1620), kaznodziei, pisarza religijnego, leksykografa – w 1550 r. Potem nastąpiła bardzo długa – stuosiemdziesięcioletnia przerwa, a po niej – okres najbardziej obfity pod względem urodzin – lata trzydzieste XVIII w., kiedy to na świat przyszli parający się literaturą dwaj synowie kowala, bracia Katenbringowie: Józef (1730 – po 1804) – poeta łaciński i polski, dramatopisarz, kaznodzieja i Jan Nepomucen Augustyn (1734–1808) – pisarz łaciński, historyk warmiński, autor m.in. kroniki *Miscellanea Varmiensa*. Plejadę pochodzących stąd ludzi pióra zamyka Marcin Fotschki (1772– 1835), który dla diecezji warmińskiej opracował śpiewnik.

³⁷ J. Kielbik, op. cit., s. 77.

³⁸ Według klasyfikacji M. Boguckiej – miasto III kategorii.

Jak widać, na Warmii trudno doszukiwać się miejsc, które można by uznać za szczególnie sprzyjające urodzinom ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego. Były one stosunkowo mało urodzajne³⁹ i bardzo rozproszone. Bez wątplenia jednak właśnie na Warmii nie brakowało ośrodków odgrywających nieprzeciętną rolę w kształtowaniu i rozwijaniu kultury, w tym kultury literackiej, a pośrednio wpływających (lub mogących wpływać) na liczniejsze urodziny ludzi pióra. W przypadku tej krainy konieczne jest podkreślenie roli, jaką odgrywały ośrodki kościelne. Zdecydowana większość wymienionych miast to siedziby katedr, kolegiat albo rezydencji biskupich. Na kształtowanie się środowiska pisarskiego znacząco wpłynęła też działalność kościelno-szkolna i mecenat kościelny, odgrywając tu decydującą rolę przy „drugich” – pisarskich narodzinach, czyli tych dla człowieka parającego się piórem najważniejszych. Właśnie działalność tych ośrodków zdecydowała o ważnym miejscu, jakie zajmuje Warmia na mapie życia literackiego, co w tym wypadku nie jest tożsame z jej pozycją na mapie geografii urodzin ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego.

MIEJSCA URODZENIA LUDZI LITERATURY POLSKIEGO KRĘGU KULTUROWEGO

BARCZEWKO

- Mateusz Grunenberg (1787–1863)

BARCZEWO (WARTEMBORK)

- Baltazar Stockfisch (ok. 1450–1521)
- Andrzej Krüger (1646– 712)
- (prawdopodobnie) Zygmunt Krüger (1661–1710)
- Joachim Otto Zygmunt Kalnassy (1741/1742–1802)

BIESOWO

- Franciszek Lieder (1791–1867)

BISKUPIEC

- Baltazar Pietraszewski (1794–1877)

BRANIEWO (BRUNSBERGA)

- Tomasz Werner (ok. 1430–1489)
- Fryderyk Bartsch (1552–1609)
- Szymon Berent (1585–1649)
- Sebastian Möller (?–1650)
- Andrzej Rosenwald (1601–1667)
- Michał Radau (ok. 1616–1687)
- Jan Marcin Stössel (1655–1726)
- Ignacy Alojzy Laws (1761–1842)
- Franciszek Antoni Woelke (1788–1862)

³⁹ Dla porównania, w tym samym czasie (do 1795 r.) na Pomorzu Gdańskim i ziemi chełmińskiej urodziło się 133 ludzi literatury polskiego kręgu kulturowego, w Małopolsce – 503, w Wielkopolsce – 487, na Śląsku – 369, w Wielkim Księstwie Litewskim – 296, na Mazowszu – 229, na Rusi Czerwonej – 228, w Prusach Książęcych – 140, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie – łącznie 130, na Podlasiu – 39, w Inflantach – 16, na Pomorzu Zachodnim – 12. Ponadto poza granicami państwa urodziło się ich 237. Miejsc urodzin 140 osób nie udało się ustalić. (Dane zebrane przez autorkę w rozprawie pt. *Rola i miejsce regionów w piśmiennictwie Polski przedrozbiorowej*).

CEGŁOWO

- Tomasz Klage (ok. 1598–1664)

DOBRE MIASTO

- Paweł Deusterwald (ok. 1470–1538)
- (prawdopodobnie) Erdmann Tolgsdorf (1550–1620)
- Józef Katenbringk (1730 – po 1804)
- Jan Nepomucen Augustyn Katenbringk (1734–1808)
- Marcin Fotschki (1772–1835)

FROMBORK

- (prawdopodobnie) Jan Antoni Preuschoff (1663–1721)

JEZIORANY (ZYBORK)

- (prawdopodobnie) Paweł Snopek (po 1480–1554)
- Jan Leo (1572–1635)
- Jan Chryzostom Rogalli (1668–1724)
- Józef Rogalli (1685–1765)
- Józef Ambroży Geritz (1783–1867)

LIDZBARK WARMIŃSKI (HEILSBURG)

- Jan Hohlgemuth (? – ok. 1496)
- Eustachy Knobelsdorf (1519–1571)
- Szymon Hagenau (przed 1540 – po 1578)
- Eustachy Wojciech Kretzmer (1623–1687)
- Marcin Kretzmer (1631–1696)
- Jan Jerzy Kunigk (1648–1719)
- Jakub Rasch (1661–1717)
- Piotr Laschki (1728 – po 1790)
- Andrzej (Jędrzej) Pohl (1742–1820)

KLEJNOWO

- Jakub Józef Harwart (1731–1783)

MOŁDYTY

- Marcin Briccius (1665–1727)

NAPRATY

- Otto Fryderyk von der Groeben (1656/1657–1728)

OLSZTYN (HOLSTIN)

- Franciszek Erazm Preiss (1727–1805)

ORNETA

- Jan Jakub Marquart (1641–1719)

PARKITY

- Zygmunt Krzysztof Stössel (przed 1620–1671)

PIENIEŻNO (MELZAK)

- Jan Kretzmer (1539–1604)
- Paweł Dominik Dromler (1694–1758)
- Jerzy Schwengel (1697–1766)

PRAŚLITY (PRASLITY)

- Jerzy Wojciech Heide (1706–1765)

RESZEL

- (a. Lidzbark Warmiński) Jan Plastwich (ok. 1400 – po 1464)

- Jodok Willich (1501–1552)
- Tobiasz Arent (1646–1724)
- Jan Briccius (1654–1710)
- Andrzej Jakub Korsz (1661–1719)
- Jan Henrichsohn (1665–1706)
- Józef Tuławski (1698–1774)
- Józef Pażowski (1721 – po 1780)
- Jan Bartsch (1747–1810)
- Ignacy Przybylski (1770–1838)
- Franciszek Dietrich (1775–1848)
- Józef Koriot (1785–1855)

ROBUZY

- Michał Nahzer (1687–1758)

STARE MONASTERZYSKO

- Piotr Elert (1587–1653)

STYGAJNY

- Michał Fox (1758–1809)

SZAFALD (UNIESZEWO)

- Maciej Karwacki (1686–1756)

SZYNOWO

- Kajetan Joachim Łączyński (1770–1837)

WORYTY

- Samson von Worein (ok. 1515–1586)

ŻEGOTY

- Józef Potitt (1727–1795)

URODZENI NA WARMII W MIEJSCACH BLIŻEJ NIEZNANYCH

- Mikołaj Marcjan Działyński (ok. 1540–1604)
- Piotr Klinger (1581–1619)
- Maciej Burszowic (?–1653)
- Oswald Krüger (ok. 1598–1655)
- Jan Baptysta Nycz (ok. 1613–1670)
- Jan Drews starszy (1646–1710)
- (prawdopodobnie) Michał Kirstejn (1649–1705)
- Ludwik Michał Fantoni (ok. 1650–1737)
- Jerzy Berent (ok. 1653–1717)
- Franciszek Krüger (1658–1729)
- Jan Tengis (1660–1714)
- Andrzej Stanisław Buchowski (1662–1709)
- Andrzej Nycz (ok. 1670–1741)
- Stanisław Józef de Bezdán Hozjusz (1674–1738)
- Jakub Cymermann (1700–1768)
- Jan Drews młodszy (1740 – ok. 1800)
- Franciszek Gorzkowski (ok. 1750–1830)
- Joachim Marquart (II poł. XVIII w.)

- Faustyn Ciecierski (1760 – ok. 1833)
- Franciszek Weinreich (1762–1829)
- Feliks Ciecierski (1774–1826)